

New Perspectives on Headcovering for Men /

מנהג כיסוי הראש לגברים: הבטים חדשים

Author(s): אריק זימער (Eric Zimmer) and יצחק זימער (Zach Zimmer)

Source:

Proceedings of the World Congress of Jewish Studies /

דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות

Vol. DIVISION C, VOLUME I: JEWISH THOUGHT AND LITERATURE / / 1989), pp. 225-230 תשמ"ט

חטיבה ג, כרך ראשון: היצירה הרוחנית

Published by: World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23535442>

Accessed: 02-01-2020 15:29 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to

Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

מנהג כיסוי הראש לגברים: הבטים חדשים

אריק (יצחק) זימר

א

בתקופה שלאחר חתימת התלמוד ניתן לזהות שתי מסורות ברורות אודות מנהגי כיסוי וגילוי הראש. עד אחד לקביעה זו הוא החיבור: 'יהיילוקים שבין אנשי מרח ובני ארץ ישראל', אשר בו צויין: 'אנשי מרח ואסרין שיברכו הכהנים לישראל וראשם פרוע, ובני ארץ ישראל מברכין כהנים לישראל וראשם פרוע'. עד שני היא מסכת סופרים בה מצויות שתי דעות בשאלה אם אדם שראשו מגולה יכול לפרס על שמע. אולם מסכת סופרים מכריעה: 'ובין כך מתרגם אבל אינו קורא בתורה ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו'. לפנינו שני מקורות ארצי-ישראליים מראשית תקופת הגאונים המעידים על נטייה להקל במנהג כיסוי הראש בארץ ישראל בתחומי התפילה ועבודת בית הכנסת.

מאידך, המסורת הבבלית מצטיינת בנטייה להחמיר בכיסוי הראש, במיוחד בין החכמים. בס' הערך לרב צמח גאון נמסרה רשימה של מנהגי חסידותא דרב: אלון עשרה מילי דחסידותא דהו נהיג בהו רב. ברשימה מופיע, 'דרב לא הוה מסגי ד' אמות בגלוי הראש ונהיג רב הונא אחריו'. כיוצא בזה מאמרו של רב הונא בריה דרב יהושע הקובע: 'יתיתי ל' דלא (מ)סגינא ד' אמות בגלוי הראש' (בבלי, שבת קי"ח, ב). הרי נמסר כי רב, רב הונא ורב הונא בריה דרב יהושע נהגו בכסוי הראש כמידת חסידות. עדות חותכת נמסרה לנו על ידי אמו של רב נחמן בר יצחק שהציעה לבנה: 'כסי רישך כי היכי דתיהווי עלך אימתא דשמיא' (שבת קנו, ב). ניתן לומר כי עדויות כאלה נמסרו לנו רק בתלמוד הבבלי על אמוראי בבלי, ואין לנו שום התייחסות למנהג עיי חכמי איי. אדרבה: מתוך ספרות המדרשים שמוצאה בא"י ניתן להסיק שגברים לא כיסו ראשם. כדוגמה טכר בבראשית רבה: שאלו את ר' יהושע, בין היתר, 'מפני מה האיש יוצא וראשו מגולה והאשה ראשה מכוסה?' (בראשית רבה, פי"ז, ח'). מדרש בויקרא רבה: אמר ר' יצחק, משל למלך ששלח פרוס-דוגמא שלו למדינה, מה עשו בני המדינה, עמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראוה באימה וביראה ברדת ובזיע. כך אמר הקביה לישראל: הדא פרוס-דוגמא דידי לא הטרחתו עליכם ואם אמרתו לכם שתהיו קוראים קיש לא עומדים על רגליכם ולא פורעין את ראשיכם (פכ"ז, ו').

המסורת הבבלית נתקבלה עיי חכמי ספרד. הריף העתיק את מאמרי האמוראים הבבליים הנ"ל בכל אתר ואתר והרמב"ם מכיר המנהג במשנה תורה (הל' דעות פ"ה, ה"ז). גם במורה הנבוכים (ח"ג, פ"ב), כידוע, כתב הרמב"ם שגדולי החכמים היו סולדים מגלוי ראשם להיות השכינה תופפת את האדם. ואכן מעיד ראב"ן הירחי בספר המנהיג (מהר"ל רפאל, אי עמ' פ"ד): 'לכן יתכן לו לאדם ללכת בכיסוי הראש דרך צניעות ומוראת מלכות העולם כמנהג כל אנשי ספרד ויישר כחם'. מאידך מעיד דוד ב"ר יהודה החסיד בן המאה הי"ג- הי"ד בספרו אור זרוע - פירוש קבלי על התפילה:

...כל מי שעומד לפני אדונו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בגלוי הראש כאילו הוא מכחיש תיקון העליון...
וי לשמטנו מי שעומד בבית הכנסת בגלוי הראש ואפילו בכל מקום אסור לגלות ראשו... אבל מה שנוהגים מעט מאנשים שעומדים בבית הכנסת בגלוי הראש וזהו אומנות הגוים הארוכים שנתערבו ביניהם... וי למנהג כזה ויי לעושים כזה.

עדוות הברורה מצביעה שלא כל בני עדתו נהגו על פי מידת החסידות. אולי החכם הזה שנשע ברחבי תבל (בעיקר בצרפת ואשכנז גם בא"י ובמזרח) בכלל מתחסר למנהג פרובנס ודרום צרפת ולא לספרד. הראש מלונל מעירבספר המנהגות כי בארצו לא ברכו עוטה ישראל בתפארה, 'דאין כל ישראל מכסין ראשיהם והולכין בגלוי הראש'.

החוקרים, ובמיוחד בעלי הנטיות הרפורמיות במאה הי"ט והכ', סבורים שהמתיישבים בצרפת ואשכנז המשיכו את

המסורת הארצי-ישראלית ולא הקפידו על כיסוי הראש. עדות נאמנה, לדעתם, צוינה על ידי ר' יצחק אור זרוע בהערה הידועה: "ואין נראה בעיני מנהג שבצרפת שמברכין בראש מגולה ובשמחת תורה נהגו לקחת קטנים ומזכירים הזכרה בראש [מגולה]. איני יודע לקיים המנהג אם לא כתיק דיש אומרים דמסי' סופרים"⁷ מאידך, ר' דוד החסיד הנ"ל ביקר גם בקהילות צרפת ואשכנז כאמור והוא גם מעיד:

"מנהג אנשי אשכנז ואנשי צרפת שאין עוברין ארבע אמות בגיה אפילו בשוק. וכל מי שראה לחבירו שהולך בגיה בשוק או ברחוב אומר לו פלי' למה אתה הולך בעל עבירה ומיד הוא מכסה ראשו. למה? כי קבלה בידיהם מימי אבותיהם הקדושים שהיו מתנהגים בזה המנהג על דרך הקבלה האמיתית. אשריהם... ויי להם לאנשים הרשעים וחצופי פנים שאינם מתנהגים בעצמם בדרך הקדושה ונכנסים בבית הכנסת כמו אומות העולם"⁸

נראה כי עדותו המפורטת אינה מותירה לנו מקום לספקות: בני אשכנז וצרפת נהגו בכיסוי הראש. ברם, עצם ההערה שהראה את חבירו בגיה מזהירו שלא יראה כבעל עבירה מצביעה על מקצת יושבי אשכנז שהתהלכו בציבור בגילוי הראש. אולי דווקא חסידי אשכנז נטו בהחמרה זו. ואכן פסיקתו של מהר"ם מרוטנברג הידועה (שנסמרה ע"י תלמידו ר' שמשון ב"ר צדוק) קובעת: "אינו אסור לילך בגילוי הראש; למה שיש בפרק כל כתבי... זהו מידת חסידות"⁹ יתירה מזו, נמסר בשם ר' פרץ ב"ר אליהו, מאחרוני בעלי התוספות בצרפת שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגילוי הראש¹⁰. נוסף לכך, הערות ר' יהודה בן הרא"ש, אשר, אכן, ישב בספרד, אבל חינוכו משקף את המסורת האשכנזית שהובאה אל חצי האי-האיברי, שוב מצביעות על ההקלה במנהג. כאשר ר' יהודה נשאל ע"י אחיינו: האם צריך להזהר שלא לשבת בגילוי הראש בשעת הלימוד? הוא השיב, שרצוי שלא לשבת בגיה בשעת הלימוד "למי שיכול לסבול, ובשעת החום ישב בכובע של פשתן- דק כקופוצא"¹¹. הערה זו שוב מלמדת כי היו אנשים שהקילו בתנאים אקלימיים מסויימים, ואפילו למדו בגיה. ר"י בן הרא"ש מציע לאחינו לשים כפה על ראשו בשעת הדחק. ברם, אילו היה איסור בדבר לא היה מנסח דבריו כהצעה בלבד, אלא כחובה.

כללם של דברים: עד המאה הטי"ו גם בספרד וגם באשכנז נמצאים עדויות ורמזים שהחכמים וחסידים הדורות הקפידו על כיסוי הראש כמידת חסידות, ואילו ההמונים נטו להקל בדבר.

ב

החל מן המאה הטי"ו אנו מוצאים גישה חדשה בדבריהם של הפוסקים האשכנזים, ומהם יש להסיק שיהודי אשכנז נטו בדרך כלל לכיסוי הראש. עדות נאמנה מסר לנו ר' ישראל איסרליין (נפ' בשנת ר"ך בערך) בספרו תרומת הדשן. בתשובה אחת הוא דן על ההיתר להתחפש לגוי באותם מדינות ואיזורים שהכניסה נאסרה ליהודים: האם "רשאי בן ברית להשתנות בגדיו לנכרי ללכת בגילוי הראש כמו הנכרים כדי שלא יכירוהו אם לא?" באמצע דיונו הוא העיר: "מכאן משמע דאסור להתדמות לנכרי... וללכת בכל העיר בגילוי הראש כל אילו הצורות סוברים הנכרים באשכנז שהוא אסור גמור לבר ישראל... והעושה אותו נראה ככופר..."¹². בסיום דיונו הוא קבע: "לכן צריך לדיקדק יפה בדברים הללו שלא יהא נראה כמודה בעי".¹³ עדותו מלמדת שבחברה הנוצרית במאה הטי"ו נתקבל הרעם שגילוי ראש הוא איסור ליהודים כיתר מצוות התורה והעובר עליו "נראה ככופר".

תפיסה זו יושמה על ידי ר' ישראל ברונא. הוא נשאל: מעשה בראובן שהלך בגילוי הראש בפני עשרה ובא א' מן התלמידים וראה ומיחה בו ולא אשגח עלה ומה התלמיד לראובן. ר' ישראל ברונא השיב שדוויי דוי, ומנמק את פסקו שזיקת כיסוי הראש למידת חסידות היא דווקא "לדידהו דבארץ ישראל הו, והו מסגי הכי, און דדיירין בין האימות ואינהו אוילי בגילוי הראש וחשוב כחוקת הגויים ולא מינכר ביניהון אלא בכיסוי הראש, חשוב השתא כעובר על דת יהודית... ואשכחן חלוקי יהדות בשינוי בגדים אפילו במגעלים וסדלים". לכן מסיים את דבריו "וכיון דמיחה ביה ולא אשגח עליה חשוב כאפיקורוס ומדוה לשם שמים אפי' הרב צריך לנהוג בו דווי... נאום ישראל מברונא"¹⁴.

הרב הנ"ל חרג מכל מה שנמסר ע"י קודמו: אף פרשן או פוסק לא כתב שגילוי הראש הוא איסור שיש למדו עליו מפני "חוקת הגויים". יתירה מזו כינויו של העבריין בשם "אפיקורוס" מפני שעבר על דת יהודית, הוא עוד יותר תמוה. כל בר בי רב יודע שדווקא האשה היוצאת בגילוי הראש נידונה כעוברת על דת יהודית. כיצד, איפוא, מקיש הרב את איסור האשה למנהג הגביר?

אולי התשובה ניתנה למצוא דווקא בהתפתחות המגעים החברתיים בין הנוצרים והיהודים בתקופה הנדונה. החל מן המאה הי"ג הוגברה פעילות הכנסייה להפריד את בניה הנוצרים מן היהודים ה"כופרים". ההחלטות של האפיפיורים במאה הי"ג בענין הביגוד המיוחד ואת הקלון הן מן הידועות. זאת לאור העובדה שהיהודים תמיד התלבשו כמו הנוצרים, ואפילו כיסויי הראש והכובעים שנהגו היהודים לחבוש דומים היו לכובעי הכמורה והטיירים. עדות לכך נמצאת בתביעת המועצה של העיר אוגסבורג מן הקיסר סייגסמונד בשנת 1432 שהיהודים יטילו את הקלון על בגדיהם כי "היהודים לובשים ומתקשטים בבגדים מכובדים ובגלימות הכמורה עד שהרבה... סבורים שהם נזירים ומסלקים את כובעייהם מעל ראשם כאות הכבוד".

ההפלות בענין את הקלון והכובע היהודי נקלטו בהדרגה. באיורים במאה הט"ז כבר נראים השינויים. המשך לבישת בגדים הדומים לבגדי הנוצרים העמיד את הקהילה היהודית בסכנה. הדבר בא לידי ביטוי כאשר ניקולס די קוזה ביקר בבאריה בראשית שנות החמישים למאה הט"ז ואיים על הישובים והמטרים שם, שלא יעזו להרשות ליהודים להסיר את את הקלון מבגדיהם בהופעתם בציבור".

ר"י ברונא, היה כנראה ברגסבורג, כאשר נשאל השאלה הנ"ל. ניתן לשער ואולי קצת בדוחק שהוא פסק להחמיר, שהיהודים לא יופיעו בגילוי הראש בציבור (בבית הוא הקל) בכדי למנוע פורענויות בקהילות. הוא עיגן את פסקו באיסור "בחוקותיהם לא ילכו" ואף הרחיק לכת בקביעתו שהעובר על "הלאו החדש" דומה לאשה היוצאת בראש פרוע ועוברת על "דת יהודית". ר"י ברונא מציג איפוא את התפיסה השמרנית בין חכמי הדור הדוגלת בהסתגרות היהודים בתוך ד' אמות הקהילה בלבד. ואכן, פסקו ונימוקו הביאו תפנית בפסיקה האשכנזית בנידון ומאז נהפך גילוי הראש לאיסור גמור, משום "חוקת הגוי". נוסף על כך יש לצרף עוד שני נימוקים לפסיקתו: הנטייה להחמרה שנתקבלה באשכנז בהדרגה והשפעת חסידי אשכנז בקהילה האשכנזית.

ג

עידן הכיפה הוא קדום יחסית. הכיפה כבר נזכרה במאה הי"ג ע"י ר' יצחק אור זרוע (וכבר הזכרנו ר' יהודה בן הרא"ש), אבל קיבלה דחיפה בתקופת האמנציפציה בראשית המאה הי"ט. ברם, נתמקד בשלושה מוקדים גאוגרפיים בעת החדשה וביהדות בת-זמננו בסוגיית הכיפה. מדגים ההתייחסויות השונות לסוגייתנו. תחילה נפנה את תשומת לבנו לאירופה, לאחר מכן לארה"ב ולבסוף לארץ ישראל.

דיון מקיף בענין הכיפה ניתן ע"י ר' שלמה קלוגר, המרשיק, אשר היה מרא דאתרא בברודי משך 50 שנה במאה הי"ט (נפ' בשנת תרכ"ט 1869). הוא נשאל: האם מאמרו של רב הונא ב"ר יהושע מתייחס לנתיב בלבד או לכל אדם. בדיונו הוא מעלה הנחה חדשה המניחה שההליכה על ד' אמות מותרת בגילוי מקצת הראש, למעלה מדי אמות חייב אדם לכסות כל ראשו. ברם אותם בני אדם שמכסים כל ראשם גם בפחות מדי אמות נוקטים מידת החסידות שהעיד רב הונא על עצמו. אין ספק שפירושו הדחוק משקף תגובתו למשכילים שפעלו בעיר ודגלו בגילוי הראש באורח חייהם. יתירה מזו: המהרשיק נשאל על האיסור לצאת בכיפה ברוסיה מדינת דמלכותא. בשבת נאלצים לצאת בכיפה בראשם במקום שאין עירוב. "אך כשהואין הולכין נגדם שוטרי המלך הם מסירין אותם מראשם מפחדם, האם מותר לעשות כן בשבת? תשובתו המביעה את הצער והכאב שגרמו גזירות הצארים שאסרו לבישת הכיפה בקהילות רוסיה, קובעת שאין להם להחמיר בענין ההוצאה בשבת "ומכ"ש ביאר - מלקע דהוי מיל דשמיא אי ואבוי שעלתה בימינו כד". עדויותיו ופירושו שמקצת כסוי הראש מותר בתנאים מסויימים מצביעים על ההתקפות והלחצים הקשים שעברו עליו גם מבפנים וגם מבחוץ.

תגובה חריפה וביקורתית לשיטת המהרשיק ניתנה כמאה שנה אחריו, ע"י ר' משה פיינשטיין, הפוסק הדגול של ארה"ב משך 40 שנה (נפ' תשמ"ו). הוא התיר לחבוש כיפה המכסה רק מקצת הראש אפילו להזכרת ה' בברכות ובתפילה. יתירה מזו. הוא הרשה לאדם שנאלץ לעבוד במשרד בגילוי הראש לפרנסתו, להסתובב כך בטיעון שאינו חייב להפסיד ממונו בגלל מנהג כיסוי הראש".

מעניין לבדוק את העקביות שבשיטתו דווקא ביחס לכיסוי הראש בעת התפילה. כאשר נשאל אם ילדים המשתתפים בתפילה בבייס ממלכתי בארה"ב רשאים להזכיר שם ה' בלועזית - G-d - בגיה השיב בחיוב, ונימוקו עמו: "המושלים במדינתנו הם אנשי חסד ואין רוצים להשליט אמונתם על שאר האזרחים". לכן אין בגיה בעת

עמו: "המושלים במדינתנו הם אנשי חסד ואין רוצים להשליט אמונתם על שאר האזרחים". לכן אין בגיה בעת התפילה הזאת שמץ של "חוקת הגוי". מאידך, כאשר אדם התפלל בשוגג בגיה בבית הכנסת קבע הרב פיינשטיין בצורה חד-משמעית שעבר על איסור חוקת הגוי ותפלתו תועבה". טעמו בנוי על היסוד שהגוי לא מעלה כובע על ראשו בעלמא אלא מפני הנוחיות בלבד, אבל בשעת תפילתו בכנסיה הוא מסיר את הכובע מטעמים דתיים. אי לכך חל על היהודי איסור חוקת הגוי בתפילתו בביהכ"נ.

רצוי להזכיר דעתו "באלה שהולכים למקום שעושין עניני פריצות כרקודים של בחורים ובתולות יחד... אף שבשאר מצוות התורה הם נוהגים והולכים מכוסים בראשיהם ביארמולקעס". כאשר הציעו לו רבנים שבמקרים כאלה מוטב שיסירו את הכיפה, כי כיסוי הראש יביא לחילול ה', סבר הרב פיינשטיין אחרת וכתב: "שאם יראו אדם שומר שבת ומניח תפילין ומתפלל ויראו אותו שהולך בגיה למקומות פריצות ילמדו שכיסוי הראש הוא לא כיכר חשוב".

לאור תפיסתו ניתן להסיק שבני האורתודוקסיה המודרנית בשנות ה-50 וה-60 של המאה בארה"ב נטו להקל בגיה כי הסתגלו לתנאי הסביבה, הן ברשות הרבים, ובמקומות ציבוריים, והן במקומות עבודה והבדור. אע"פ שהכיפה הקטנה נהפכה לסמל השתייכות לציבור האורתודוקסי שנשאר נאמן למסורת ישראל-סבא, ברם, חלק מחברי ציבור זה כבר הרחיק לכת בהסתגלותו לחברה האמריקאית ההדוניסטית-והליברטינית. השאלות שהופנו לרב פיינשטיין משקפות היטב את ההרכב החברתי המיוחד של הזרם האורתודוקסי, ותשובותיו מצביעות על הבחנה בין הנימה הדתית המחייבת כיסוי הראש והזיקה החברתית- כלכלית שהניחה ליהנות מהקלות מסוימות.

המוקד השלישי אשר בעיות כיסוי הראש זכו בו להתייחסות בעלת משקל, הוא כמובן הישוב החדש בא"י. המניע העיקרי לגיה ביהדות הלאומית החילונית החדשה בארץ היה שאיפתה ומגמתה "להיות ככל הגויים". החילונים בארץ קיבלו את גיה כעקרון בעמדתם האנטי- דתית וכהפגנה נגד מסורת אבות. נטייה זו השפיעה גם על חוגים של שלומי אמוני ישראל בארץ והעלתה שאלות ובעיות אשר פוסקי דורנו נאלצו להתמודד עמהם. בפסיקה הרבנית בא"י בענין גיה נמצא שאלות שהיו יכולות להשאל בכל קבוץ יהודי בעולם ולצדן שאלות הנובעות מהווי החיים המיוחד של הארץ.

ר' מאיר וקנין, רבה של טבריה לפני קום המדינה עד פטירתו ב-1975 נשאל: האם אדם שנאלץ לשבת לזמן ממושך בגיה בבית משפט של הגויים, יכול לומר כמה פרקי תהילים או לעיין בדברי תורה? "ר' משה ווסרמן, שהיה חבר מועצת הרבנות בתי"א בשנות ה-50 של המאה נשאל: האם מורה יכול ללמד תלמוד בבייס ממלכתי כאשר חלק מן התלמידים יושבים בכיתה בגיה? גם מידות הכיפה מעשו נושא לדיונים בין פוסקי דורנו. ר' עובדיה הדאיה, חכם ומקובל ספרדי וחבר מועצת הרבנות הראשית בישראל בשנות ה-60 של המאה מתלונן "על מה שנתפשט המנהג אצל לומדי תורה וכל אלה המדקדקים על כיסוי הראש שמסתפקים רק בכובע קטנטן שאינו מכסה הראש רק חלק באמצע הראש". מעניין לציין שהוא טוען שריבוי תאונות דרכים נגרם ע"י בני אדם המסתהלים בגיה וידוע ששני מלאכים מלווים האדם בכל דרכיו יבזמן שהולך ברחוב בחוצפא בגיה בורחים ממנו וי".

ר' הלל פוסק, בן-זמנו של ר"ע הדאיה נשאל על הכיפה הקטנטונת "כיכר ממש כפקק על הבקבוק ומדי פעם היא נופלת מעל הראש. ובעויה על ראשי הרבנים מודרניים היא שכחא. והוא מוסיף בלעג: "ורבנן צריכים חיזוק שמחזקים אותה בסיכה בשערותיהם או אפשר בדבק הדביקה. וזה ממש מן חזק: כי כל פרע מגדל בלורית, ובאמצע נקודה קטנה כיפה מטולטלת, כיפה שרק בזכוכית מגדלת אפשר לראותה... ומה בין כיפה כזו להולך בגיה אלא שזה מודה במקצת וזה כופר בכל... והמודרניים המציאו המצאה חדשה שצבע הכיפה יהיה דומה ממש לצבע שערותיו ושלא יכירו חיו שיש כיפה בראשו".

נסיים בהערה אחת של ר' עובדיה יוסף. גם הוא דוגל בנימה שהכיפה המכסה את מקצת הראש בלבד אינה נחשבת עבירה על איסור על "חוקת הגוי", וכ"ש לעם היושב בציון ובא"י שאין כוונתם להדמות לגויים די אפי בכיפה קטנה. יתירה מזו, הרב יוסף טוען, שכיסוי הראש בזמננו משמש כהיכר בין דתיים לבין חילונים, "יאיכ מי שהולך בגילוי הראש יש לחוש בו משום מראית העין שחשדהו לפרק עול מלכות שמים עליו". אכן הכיפה הקטנה רצויה. אבל האיסור חוקת הגוי מקבל הסבר חדש - הוא כבר כולל את הישראל החילוני.

לסיכום, כיסוי הראש היה בתקופת התלמוד הנהגה מיוחדת לתלמידי חכמים בלבד, כי ההמונים, בלשון הבבלי

מנהג כיסוי הראש לגברים: הבטים חדשים

בדורים (ל,ב): 'אנשים זימנין דמיכסא רישייהו וזימנין דמגלו רישייהו'. בתפוצות האשכנזים ובני ספרד באירופה עד המאה הטי', קשה להכריע האם, אכן, המנהג לכסות את הראש חדר לכל שורות ההמונים. ברם כאשר הכניסיה התחילה את מדיניות הלחץ להפרדת היהודים מן החברה הנוצרית נהפך מנהג כיסוי הראש לחובה וגילוי ראש נקבע כאיסור של חוקת הגוי. מצב זה נשאר בתוקפו עד תקופת האמנציפציה. מאז תשומת לבנו עברה לפסיקותם של הפוסקים אשר נאלצו להתמודד עם בעיות הכיפה: מידתה ותנאי לבושה, כפי שפסקיהם מעידים בדוגמאות מאלפות.

לתרגם מסקנותינו במונחים חברתיים-סוציולוגיים: עד המאה הטי' היה כיסוי הראש תופעה המיועדת להבחין בין החכם או החסיד לציבור הרחב. מאז עד האמנציפציה היא שימשה בעיקר כמפריד בין היהודי לגויי הסביבה. בעת החדשה ועד ימינו נתקבלה הכיפה כסמל ע"י הנאמנים למסורת או הדוגלים באידיאלוגיה מסוימת בניגוד לאלה שדחו המסורת והאידיאלוגיה ההיא.

- (1) בדיון הנוכחי לא נתמקד על המקורות המפורסמים שנכתבו בנושא. לכן לא דון בתשובה המפורסמת של ר' יהודה אריה די מדינה (ראה יצחק ריבקינד, "תשובות הרב יהודה אריה מדינה על גילוי הראש" ספר היובל ללוי גיטבורג, חלק העברי (ניו יורק, תשי"ז) עמ' 401-423). ולא דון בתשובת המהרש"ל (שו"ת ר' שלמה לוריא (למברג, תרי"ט), סי' ע"ב). ובכן לא דון בחיבורים של העת החדשה המפורסמים כגון אהרן חורין, אגרת אלכסוף (פראג 1826). אפילו המאמר הידוע של ש' קראוס לא נדון בדיון. ראה SAMUEL KRAUSS THE JEWISH RITE OF COVERING THE HEAD, HUCA, 19 (1945/46) PP 124-168
- (2) מ' מרגליות, החילוקים בין אנשי משרה ובני ארץ ישראל (ירושלים תרצ"ט), סי' מ"ב (עמ' 87).
- (3) מסכת סופרים, מהדו' מ' היגר (ניו יורק, תרצ"ז), פרק י"ד, הלכה י"ב.
- (4) ראה בימ ליון, אוצר הגאונים, מס' שבת, חלק התשובות, סי' שליט (עמ' 110).
- (5) כתיי אוקס', במכון לתצלומי כתיי, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים, מס' 17202, עמ' ח', א'.
- (6) הראש מלונל, ספר המנהגות, בתוך: ש' אסף, ספרו של ראשונים (ירושלים תרצ"ה) עמ' 141.
- (7) ר' יצחק ב"ר משה, סי' אור זרוע (זייטומיר, תרכ"ב) ח"ב, סי' מ"ג.
- (8) ראה הע' מס' 5.
- (9) ר' שמשון ב"ר צדוק, סי' תשבץ (ורשה, תרס"א) סי' תקמ"ז.
- (10) ר' אהרן הכהן מלונל, סי' ארחות חיים (ירושלים תשט"ז) הלכות תפילה סי' מ"ח.
- (11) שו"ת זכרון יהודה (ברלין, תרי"ז) סי' כ'. הנוסח אשר לפנינו תוקן ע"י הילדסהיימר, שו"ת ר' עזריאל (תל-אביב, תשל"ח), ח"ב, סי' רנ"ג.
- (12) ר' ישראל איסרלן, סי' תרומת הדשן (ורשה, תרמ"ב), סי' קצ"ו.
- (13) ר' ישראל מברונא, שו"ת (מהד' הירשער, ירושלים תשי"ב) סי' ל"ד.
- (14) G. LIEBE, DAS JUDEMENTUM IN DER DEUTSCHEN VERGANGENHEIT (JENA, 1924) P. 29:
- (15) M. WIENER, REGESTEN ZUR GESCHICHTE DER JUDEN IN DEUTSCHLAND (HANNOVER, 1882) P. 193 NO. 582; P. 200 NO. 627
- (16) ר' שלמה קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה (בילגריי, תרנ"ה) סי' ג'.
- (17) שם.
- (18) ר' משה פיינשטיין שו"ת אגרות משה, אי"ח ח"ד (בני ברק תשמ"א), סי' ב'.
- (19) שם, אי"ח, ח"ב (ניו יורק, תשכ"ד), סי' כ"ה.
- (20) שם, אי"ח, ח"ד, סי' מ', סי' י"ד.
- (21) שם, יו"ד, ח"ב, סי' ל"ג.
- (22) ר' מאיר וקנין, שו"ת ויאמר מאיר (טבריה, תרצ"ט), סי' ד'.
- (23) ר' משה וסרמן, שו"ת שאילת משה (ירושלים תשי"ז), אי"ח, סי' כ"ב.
- (24) ר' עובדיה הדאזייה, שו"ת עבדי ישכיל (ירושלים, תשי"ט) השמטות, אי"ח סי' א'.
- (25) ר' הלל פוסק, שו"ת הלל אמר, (תל-אביב, תשט"ז), אי"ח, סי' מ"ג.
- (26) ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע יאמר, (ירושלים, תשמ"ד) ח"ו, סי' ט"ו.